

ВИЯВЛЕННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Е.С. Федорова,
науковий керівник Е.П. Демченко
Україна, Сумська область, м. Глухів,
Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка

В Україні протягом останніх десятиріч відбувається утвердження соціально-педагогічної діяльності як професійної, окреслення функцій і визначення напрямів роботи соціальних педагогів. Аналіз основних документів, що регламентують роботу фахівців у соціально-педагогічній сфері, вивчення теоретичних засад змісту їхньої роботи дає підставу зробити висновок про різноплановість соціально-педагогічної діяльності. В умовах закладу освіти на соціальних педагогів покладені складні завдання з діагностування соціального середовища, проведення превентивної роботи, правового і соціального захисту дітей і підлітків, консультативна й методична робота, налагодження взаємодії з сім'ями учнів тощо. Серед напрямів соціально-педагогічної діяльності у закладі освіти важливе місце займає робота з виявлення дітей і підлітків з різними видами обдарованості, участь у створенні сприятливого розвивально-виховного середовища для реалізації їхніх здібностей і талантів, соціально-педагогічний супровід обдарованих особистостей.

На сучасному етапі прослідковується суперечність, коли, з одного боку, визнається важлива роль обдарованих і талановитих людей у прогресивному поступі цивілізації в цілому, в соціально-економічному, культурному розвитку кожної держави та визначенні її місця на світовій арені зокрема. З другого боку, ще не створена на державному, регіональному рівнях і рівні закладу освіти цілісна систем пошуку, психолого-педагогічного моніторингу, соціально-педагогічного супроводу обдарованих особистостей та створення умов для їх творчої самореалізації протягом усього життя.

Також до кінця не розмежовано функції педагогічних працівників закладу освіти в системі пошуку і розвитку обдарованих особистостей, чітко не окреслено обов'язки соціального педагога в роботі з обдарованими дітьми і молоддю. Специфіка соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми залишається до кінця не розробленою на рівні теорії й, відповідно, не може бути повною мірою реалізованою в практиці закладів освіти.

Варто зазначити, що складним і суперечливим залишається сам феномен обдарованості, який має міждисциплінарний статус і протягом декількох століть є предметом дослідження у межах філософії, фізіології, психології, педагогіки. Так, учені (О.Антонова, Е.Лодзінська та ін.) справедливо зазначають, що його потрібно досліджувати комплексно на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному рівнях. О.Савенков [8] також обстоює думку щодо необхідності вивчення обдарованості в декількох площинах. Учений подає цей науковий конструкт у формі вертикальної осі, яка умовно пронизує декілька рівнів: генотипічний і психологічний, фенотипічний, соціально-педагогічний.

З іншого боку, наслідком пильної дослідницької уваги стали декілька теорій і підходів до пояснення природи, сутності, структури та інших аспектів феномену обдарованості. Зокрема, низка досліджень присвячена розкриттю природи обдарованості (Б.Ананьєв, Ф.Гальтон, Дж.Гілфорд, А.Ковальов, Г.Костюк, В.Мясищев, К.Платонов, С.Рубінштейн, О.Савенков, Б.Теплов та ін.). У працях відомих зарубіжних персонологів (Дж.Рензуллі, Ф.Монкс, А.Танненбаум, П.Торранс, Ч.Спірмен, Р.Стернберг, Д.Фельдх'юсен та ін.) запропоновано моделі обдарованості. Важливим напрямом психологічних розробок є обґрунтування теоретичних основ обдарованості, її сутності й

структури (В.Ананьєв, Д.Богоявленська, А.Брушлинський, П.Гальперін, О.Кульчицька, Н.Лейтес, А.Леонтєв, О.Матюшкін, В.Моляко та ін.).

Складність феномену обдарованості засвідчує наявність декількох її видів, які, за одного з наукових підходів [робоча концепція], були визначені за такими критеріями: вид діяльності й сфери психіки, що її забезпечують; ступінь сформованості; форма прояву; широта прояву в різних видах діяльності; особливості вікового розвитку. Зокрема, за широтою прояву диференціюють загальну та спеціальну обдарованість. Відповідно до виду діяльності й сфери психіки, що її забезпечують, виділяють: у практичній діяльності – обдарованість в ремеслах, спортивну та організаційну; в пізнавальній – інтелектуальну; в художньо-естетичній – хореографічну, сценічну, літературно-поетичну, образотворчу і музичну; в комунікативній – лідерську й атрактивну; в духовно-ціннісній – обдарованість, яка виявляється у створенні нових духовних цінностей і служінні людям.

У свою чергу, В.Юркевич [12] на основі критерію «своєрідність характеру обдарованості» виділяє такі її типи: інтелектуальний, академічний, художній, креативний, соціальний чи лідерський, психомоторний чи спортивний.

У працях сучасних російських (Д.Богоявленська, Н.Лейтес, В.Панов, В.Шадриков, В.Юркевич, Є.Яковлева, В.Ясвін та ін.) і українських (Н.Завгородня, В.Доротюк, М.Гнатюк, О.Моляко, О.Музика, Н.Теличко та ін.) учених висвітлюється питання дитячої обдарованості, виявлення і розпізнання потенційних можливостей обдарованих дітей, створення умов для їх навчання й розвитку в майбутньому.

У формуванні творчої особистості важливу роль відіграє педагог, який може своєчасно виявити в дитини ознаки обдарованості й створити необхідні умови для її самореалізації, буде партнером у процесі саморозвитку такої дитини. Тому актуальними є висновки дослідників про необхідність здійснення у ВНЗ спеціальної підготовки вчителів (М.Федоров та ін.) та фахівців у галузі дошкільної освіти (О.Аматьєва, О.Дронова, Л.Крайнова, О.Міхеєва та ін.) до роботи з обдарованими дітьми; про важливість розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя-вихователя (О.Антонова, Л.Прокопів та ін.). Як бачимо, мало дослідженою залишається й потребує спеціальної розробки проблема підготовки соціальних педагогів до роботи з обдарованими дітьми у закладах освіти. Обдаровані діти потребують соціально-педагогічної допомоги, оскільки вони часто стають групою ризику, виявляють відхилення в поведінці та схильність до суїциду, мають конфліктні стосунки з ровесниками й дорослими, зловживають спиртним і наркотичними речовинами, викликані перевантаженням і дискримінаційним ставленням до них з боку соціального оточення.

У ході проведення дослідження, спрямованого на виявлення специфіки роботи соціального педагога з обдарованими дітьми в сучасних закладах освіти, нами виявлено низку проблем. Так, опитування соціальних педагогів, які працюють у школах Вінниччини (Україна), показало, що переважна більшість респондентів не надають важливого значення роботі з обдарованими дітьми. Так, 35 опитуваних (79,6%) стверджують, що об'єктами соціально-педагогічної діяльності є діти, які перебувають у важкій життєвій ситуації, серед них: ті, мають вади в психічному та (або) фізичному розвитку, проживають у малозабезпечених сім'ях, мають відхилення в поведінці, з родин переміщених громадян; жертви насильства. Частина соціальних педагогів (6 осіб – 13,6%) зазначили, що соціально-педагогічної допомоги й підтримки потребують всі без винятку учні загальноосвітніх закладів. Припускаємо, що вони мали на увазі й обдарованих особистостей, проте, конкретно така категорія дітей не була вказана в їхніх відповідях.

І лише невелика частина опитуваних (3 особи – 6,8%) зазначили, що поряд з категоріями дітей, які мають проблеми в фізичному й фізичному розвитку, відхилення в поведінці, потрапили в складні життєві обставини, особливої соціально-педагогічної допомоги потребують обдаровані діти й підлітки. На думку, цієї групи соціальних педагогів, обдаровані особистості мають низку соціальних і психологічних проблем,

пов'язаних із адаптацією в закладі освіти, спілкуванням з ровесниками й статусом у колективі, конфліктами з вчителями, недостатніми умовами щодо самореалізації тощо. Респонденти справедливо стверджують, що обдаровані діти також необхідно віднести до категорії «особливих» чи «дітей з особливими освітніми потребами», які потребують професійної допомоги педагогічних працівників (практичних психологів, соціальних педагогів, учителів-переметників тощо), створення сприятливих умов для розвитку їхніх здібностей і талантів.

Підтвердженням неналаштованості, небажання й недостатньої підготовленості працювати з обдарованими дітьми є відповіді соціальних педагогів на наступне, більш конкретне питання: *«Хто з педагогічних працівників закладу освіти повинен організувати й координувати роботу з обдарованими дітьми?»*. Відповіді респондентів розподілилися наступним чином: практичний психолог (16 осіб – 36,4%), дирекція закладу (12 осіб – 27,3%), учителі-предметники (7 осіб – 15,9%), класний керівник (5 осіб – 11,4%), соціальний педагог (4 особи – 9,0%). Як бачимо, незначна частина соціальних педагогів вважає, що важливим напрямом їхньої роботи є об'єднання зусиль педагогічного колективу для забезпечення умов для становлення особистості обдарованої дитини, її самореалізації, найповніший розвиток здібностей і талантів.

Нас цікавило також питання про те, чи розуміють соціальні педагоги, в чому полягає специфіка їхньої роботи з обдарованими учнями в закладі освіти. Аналіз відповідей респондентів виявив, що вони слабо орієнтуються в змісті й напрямках соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми й підлітками. Приблизно половина респондентів (20 осіб – 45,5%) дала загальні відповіді на поставлене запитання: *«Створення умов для всебічного розвитку обдарованих»*. Інша частина соціальних педагогів обмежила роботу з обдарованими дітьми до співпраці з їхніми сім'ями (9 осіб – 20,4%) та вивченням соціального статусу й міжособистісних стосунків обдарованої дитини в учнівському колективі (8 осіб – 18,2%). Респонденти аргументували це тим, що робота соціального педагога насамперед спрямована на вивчення соціального оточення будь-якої дитини, в тому числі, й обдарованої. Решта учасників опитування (7 осіб – 15,9%) зазначили, що метою роботи соціального педагога з обдарованими дітьми є їх соціально-педагогічний супровід. Проте, вони не конкретизували, в чому полягає специфіка соціально-педагогічного супроводу саме обдарованих дітей.

Виходячи з функцій соціально-педагогічної діяльності та специфіки феномену обдарованості, вважаємо, що робота соціального педагога в закладі освіти з обдарованими дітьми передбачає такі напрями:

- Виявлення й ідентифікація обдарованих дітей і підлітків.
- Участь у створення сприятливого соціально-педагогічного середовища для розвитку здібностей і талантів обдарованих особистостей, їх самореалізації.
- Соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей і підлітків на всіх етапах організації педагогічного процесу, спрямованого на становлення обдарованих дітей і підлітків.
- Співпраця з батьками обдарованих учнів з метою об'єднання зусиль для розвитку обдарованих особистостей.
- Допомога в професійному самовизначенні учнів, відповідно до виду їх обдарованості.

Звернемо увагу, насамперед, на проблему виявлення обдарованих дітей у закладах освіти. Ідентифікація обдарованості є складним і тривалим процесом, оскільки критерії розгортання різних видів обдарованості не завжди є достатньо очевидними. Окрім цього, не всі характеристики обдарованості виявляються одночасно, тому що розвиток різних здібностей часто має гетерохронний характер, найбільш активне розгортання потенціалів обдарованої особистості відбувається на різних вікових етапах.

Варто не помилитися, ідентифікуючи дитину як обдаровану, оскільки, як справедливо зазначає Д.Богоявленська, значні успіхи й досягнення особистості можуть бути проявом закономірностей вікового розвитку. Наприклад, дошкільнята характеризуються особливою схильністю до засвоєння мов, високим рівнем допитливості, надзвичайною яскравістю фантазії; для старшого підліткового віку характерними є різні форми поетичної та літературної творчості тощо. Відносно висока вага вікового фактора в ознаках обдарованості іноді створює видимість обдарованості (тобто «маску» обдарованості, під якою – звичайна дитина) у вигляді прискореного розвитку певних психічних функцій, спеціалізації інтересу тощо.

Д.Богоявленська також застерігає, що потрібно відрізнити обдарованість від навченості дитини (або ширше – ступеня соціалізації), що є результатом сприятливих умов життя дитини та часто важко відрізнити від прояву дитячої обдарованості. При рівних здібностях дитина з родини з високим соціально-економічним статусом (у тих випадках, коли сім'я докладает зусиль до його розвитку) буде показувати вищі досягнення у певних видах діяльності порівняно з дитиною, для якої не були створені аналогічні умови.

Погоджуємося з позицією вченої, яка вважає, що оцінка конкретної дитини як обдарованої є умовною, оскільки самі чудові здібності дитини не є прямим і достатнім показником його досягнень в майбутньому. Потрібно враховувати, що ознаки обдарованості, притаманні в дитячі роки, навіть при самих, здавалося б сприятливих умовах можуть зникнути. Під впливом зміни віку, освіти, освоєння норм культурної поведінки, типу сімейного виховання тощо може відбуватися згасання ознак дитячої обдарованості. Тому вкрай складно оцінити міру стійкості обдарованості, що проявляється конкретною дитиною на певному відрізку часу. Крім того, виникають труднощі щодо прогнозу перетворення обдарованої дитини в обдарованого дорослого.

Тому варто дослухатися поради дослідниці не використовувати словосполучення «обдарована дитина» для констатації (жорсткої фіксації) статусу дитини. Бо очевидний психологічний драматизм ситуації, коли дитина, що звикла до того, що вона «обдарована», на наступних етапах розвитку раптом об'єктивно втрачає ознаки своєї винятковості. Може виникнути болюче питання про те, що далі робити з дитиною, який почала навчання в спеціалізованому освітньому закладі, але потім перестала вважатися обдарованою. Виходячи з цього, в практичній роботі з дітьми замість поняття «обдарована дитина» слід використовувати поняття «дитина з ознаками обдарованості».

Не можемо погодитися з думкою педагогів, які вважають, що діагностика дитячої обдарованості є суто психологічною проблемою. Сучасна освітня практика, спрямована на особистісно зорієнтований підхід, дає підставу розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід'ємну частину цілісного педагогічного процесу, важливим напрямом роботи всіх педагогічних працівників закладу освіти, в тому числі й соціального педагога. Виявлення обдарованих дітей повинно здійснюватися на *комплексній оцінці*, що включає низку діагностичних процедур (спостереження, анкетування, аналіз продуктів діяльності дітей, експертну оцінку, тестування, опитування вчителів і батьків тощо).

У ході виявлення обдарованих дітей соціальний педагог бере участь у всіх етапах цього складного й тривалого процесу.

Починається діагностична робота з етапу первинного відстежування й виявлення обдарованих дітей, який передбачає спостереження за всіма учнями та їх діагностування. Основний зміст роботи на цьому етапі полягає в тому, щоб у межах комплексного психологічного і соціально-педагогічного обстеження всіх учнів класу (школи) виділити дітей, цікавих з точки зору їхніх, можливо, більших, ніж в однолітків, перспектив розвитку. Важливе значення також відіграє моніторинг, головною метою якого є тривалий і систематичний збір інформації про обдарованих дітей, підлітків і

молодь, їх систематизація, та узагальнення. Важлива роль у процесі моніторингу належить цілеспрямованому спостереженню за дітьми, за висновками деяких учених (К.Клюге, К.Хеллер), досвідчений і кваліфікований педагог здатний адекватно оцінити дитячу обдарованість і без складних психологічних вимірювань.

Проте з метою виявлення обдарованих дітей необхідно дотримуватися комплексного підходу, не обмежуватися використанням одного методу. Тому діагностична програма масового обстеження передбачає використання системи психометричних методик, що здійснюються психологом, соціальним педагогом. На цьому етапі виявлення обдарованих дітей ураховуються відомості про досягнення дитини в певній сфері діяльності на основі аналізу матеріалів, отриманих за допомогою анкетування батьків; вивчення продуктів діяльності учнів, які надані педагогами, вчителями-предметниками, класними керівниками, керівниками гуртків.

Результатом першого етапу є визначення кола потенційно обдарованих дітей, з якими слід проводити поглиблені індивідуальні дослідження.

На другому етапі об'єктом психологічної й соціально-педагогічної діагностики є діти, в яких виявлено ознаки того чи іншого виду обдарованості. Його метою є більш об'єктивна оцінка здібностей і талантів дитини, яка може бути ідентифікована як обдарована особистість, з урахуванням наявних зон найближчого й актуального розвитку. Для цього проводиться спеціальні діагностичні процедури, комплексна діагностикою, запропонована й апробована зарубіжними й вітчизняними вченими.

За результатами комплексного обстеження дітей з метою виявлення обдарованих створюється *Банк даних обдарованих дітей*. Комплексне вивчення обдарованої дитини, збір інформації про неї узагальнюється в автентичному профілі дитини, Картці обдарованості, психолого-педагогічній характеристиці, психологічному портреті обдарованої дитини. В основу Картки обдарованості, покладені «Шкали для рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей», розроблені під керівництвом Дж. Рензулі. У Картці використано перші чотири шкали, показники за якими суттєві для більшості навчальних програм, призначених для обдарованих дітей. Кожен пункт шкали слід оцінювати безвідносно до інших пунктів. Критерієм оцінювання є частота спостереження кожної з характеристик. Також створюється *портфоліо* обдарованої дитини: психологічна характеристика, педагогічна характеристика, моніторинг розумового розвитку, моніторинг пізнавальної активності, результати досягнень (грамоти, нагороди, сертифікати тощо).

На наступному етапі психологічна й соціально-педагогічна діагностика передбачає систематичне вивчення досягнень обдарованої дитини, з метою створення умов для найбільш повного розвитку обдарованих дітей.

Отже, важливим напрямом соціально-педагогічної діяльності в закладі освіти є пошук та ідентифікація обдарованих дітей як майбутньої національної інтелектуальної, політичної, творчої еліти. Вчасна й досконала діагностика обдарованості посідає важливе місце в роботі з такими дітьми, є умовою для подальшого ефективного розвитку здібностей обдарованої особистості, її соціалізації, подоланню особистісних проблем і труднощів самореалізації.

Література

1. Лосева А.А. Психологическая диагностика одаренности: учебное пособие / А.А. Лосева. М.: Акад. проект, 2006. 144 с.
2. Психология: учебник для гуманитарных вузов / под ред. В.Н. Дружинина. СПб.: Питер, 2009. 656 с.
3. Рабочая концепция одаренности / под ред. Д.Б. Богоявленской [Електронний ресурс]. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/rko/rko-001-htm>.
4. Савенков А. Развитие детской одаренности в образовательной среде // Развитие личности. 2002. № 3. С. 113-146.

5. Сособности и склонности: комплексное исследование / под ред. Э.А. Голубевой. М.: Педагогика, 1989. 199 с.
6. Щепланова Е.И. Психологическая диагностика одаренности школьников : проблемы, методы, результаты исследований и практики. М.: МПСИ, 2004. 368 с.
7. Юркевич В.С. Типы одаренности (памятка учителям и родителям) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kolmogorovschool.ru/show.html?id=8>.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АНІМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

В.В. Хоменко,
науковий керівник Н.О. Максимовська
Україна, м. Харків,
Харківська державна академія культури

Зміни в українському суспільстві за останній час супроводжуються процесами, які суттєво впливають на зміну соціальної дійсності, що має враховувати соціальна педагогіка як наука та сфера професійної діяльності. Новим явищем для України стала вимушена міграція. Військово-політичні зіткнення, соціально-економічна криза, соціальні конфлікти призвели до значного зростання чисельності біженців і вимушених переселенців, спричинили істотні зміни в настроях і світогляді людей, в їх способі життя, соціальних настроях. В результаті – 140 тисяч українців, які вважали себе громадянами єдиної держави, що мали однакові права і вільно переміщалися в її межах, виявилися відірваними від звичного життя і не за своєї волі, «відразу» перетворилися на «іноземців». Масові вимушені людські переміщення, породжують безліч проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією. Відтак, адаптація вимушених переселенців, які миттєво трансформувалися з однієї соціальної групи в іншу, полишили звичне і потрапили у доволі інше для них соціокультурне середовище, проходить болісно, вимагає великого часу і у багатьох переселенців викликає дезадаптаційні прояви, особливо якщо це стосується підростаючого покоління.

В умовах нестабільної соціально-політичної ситуації в Україні, проблема адаптації вимушених переселенців є однією з найактуальніших в соціальній педагогіці. Теоретичний аналіз наукової літератури підтвердив важливість і актуальність проблеми адаптації переселенців. Складність і значущість періоду, пов'язаного з адаптацією вимушених переселенців на різних етапах розвитку особистості досліджено у вітчизняній психологічній і педагогічній літературі. У науці накопичений фонд знань, необхідних для вирішення досліджуваної проблеми. Різні аспекти адаптації, етапи адаптаційного процесу представлені у дослідженнях О. В. Безпалько, М. А. Галагузової, Ю. В. Клочан, П. С. Кузнецова, А. В. Мудрика, Ю. О. Чернецької та ін. Проблема адаптації учнів до вимог соціального середовища в різний час висвітлювалася в роботах С. П. Архипової, Г. Я. Майбороди та ін., що дозволяє розкрити специфіку педагогічних умов адаптації. Всі вимушені переселенці, незалежно від їх національності, віку, статевої приналежності та віросповідання відчувають величезну психологічне потрясіння. Наявність мовного бар'єру, «культурного шоку» і суттєві відмінності в побутовій повсякденному житті змушують переселенців поповнювати всі свої внутрішні сили і резерви. А якщо взяти до уваги те, що багато з них опиняються в ізоляції від рідних, друзів і близьких, то стає явним той факт, що необхідні сили і резерви швидко виснажуються. Тут виникає відчуття відірваності і відчуття самотності, непотрібності. Особливо гостро про-